

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ПІНЧУК ІРИНА МИКОЛАЇВНА

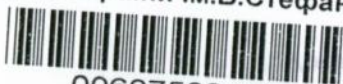
ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ І ПЕДАГОГІЧНІ
ПОГЛЯДИ С.РУСОВОЇ /1856-1940/
13.00.01 - теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття вченого
ступеня кандидата педагогічних наук

Київ - 1994

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00607503 (L)

А 6 31.345
стаття : рукопис

Українського державного педагогічного
університету ім.М.П.Драгоманова

- Наукові керівники - кандидат педагогічних наук, професор
Бурлака Яків Іванович
- кандидат педагогічних наук, доцент
Коваленко Євгенія Іванівна
- Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор
Майборода Василь Каленкович
- кандидат педагогічних наук, доцент
Зайченко Іван Васильович
- Провідна організація - Київський державний університет
ім.Т.Г.Шевченка

Захист відбудеться "19" січня 1995 р. о 14³⁰
годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К-113.01.02 в
Українському державному педагогічному університеті ім.М.П.Дра-
гоманова /252030, м.Київ, вул.Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського
державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

Автореферат розіслано "17" грудня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат психологічних наук,
доцент

Л.В. Долинська

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

Загальна характеристика роботи.

Актуальність дослідження. Відродження національної школи є одним з найважливіших завдань у становленні незалежної України, вихованні майбутніх громадян.

У розв'язанні цього важливого завдання значна роль належить школі, вчителю, його теоретичній та методичній підготовці, рівню національної самосвідомості та почуттю громадянського обов'язку. Формуванню цих якостей вчителя в значній мірі сприяє вивчення педагогічної спадщини видатних діячів культури і освіти України: М. Драгоманова, Г. Ващенка, Б. Грінченка, серед яких чільне місце належить Софії Русовій /1856-1940/.

Сьогодні С. Русова відома як громадський і державний діяч, публіцист, автор концепції національного українського дитячого садка і школи, шкільних підручників та науково-педагогічних творів, педагог-практик. Нею написано більше 150 наукових статей, монографій.

Її педагогіка заснована на глибокому знанні вітчизняних і зарубіжних педагогічних та психологічних теорій. Як педагог, психолог, методист С. Русова розглядає дитину і процес її виховання цілісно. Обґрунтовуючи значення виховання, вона виявляє значний талант психолога і материнське розуміння неповторності дитячої особистості, талановитості кожної дитини.

Педагогічна спадщина С. Русової не могла бути реалізована в умовах тоталітарного режиму, але може творчо і успішно застосовуватись у практиці навчальних закладів України.

Ім'я С. Русової понад півстоліття в СРСР замовчували, зміст її праць фальсифікувався. В Українській Радянській енциклопедії /див. Київ, 1983, т.9, с.522/ зазначається: "С. Русова /дівоचे прізвице Ліндфорс/ – українська громадська, культурно-освітня діячка і

педагог буржуазно-націоналістичного напрямку." Аналогічне трактування ми знаходимо і в Українському Радянському словнику /див. Київ, 1987, т.3, с.143/.

В той же час встановлено, що її громадська і педагогічна діяльність та вклад в педагогічну теорію високо оцінювався видатними діячами Української Народної Республіки, зокрема М.Грушевським, С.Петлюрою, І.Огієнком, І.Штепешком, М.Шаповалом та ін. В 20-ті – 30-ті роки ХХ ст. педагогічні праці Русової були широко відомі в українській еміграції Чехословаччини.

До цього часу педагогічна спадщина С.Русової не була предметом спеціального дослідження. Тільки в 1990-1991р.р. з'явилися декілька ювілейних статей /Г.Дацюк, К.Кіндрась, Ф.Погребенника, Ю.Хорунжого/ та проведена ювілейна науково-практична конференція у Києві, де розглядалося питання про необхідність ґрунтовного дослідження її творчості. Протягом 1991-1993р.р. на сторінках журналів "Дошкільне виховання", "Рідна школа", "Початкова школа", були опубліковані декілька робіт С.Русової та статті Н.Калениченко, О.Губка, Н.Мельничук, О.Проскури та ін.

У 1992-1993р.р. вивчення творчості видатних представників української педагогіки, в т.ч. С.Русової, включено до програми "Педагогіка національної школи" /див. "Програма". "Історія педагогічної думки й освіти України". – Київ, 1992, с.44/.

Виходячи з актуальності зазначеної проблеми, недостатньої її розробки у сучасній педагогічній теорії, важливості теоретичних положень, розроблених С.Русовою, визначені тема, об'єкт, предмет та мета дослідження.

Об'єктом дослідження є розвиток педагогічної думки в Україні кінця ХІХ і початку ХХ ст.

Предметом дослідження – теорія і практика навчання та виховання в педагогічній спадщині С.Русової.

Мета дослідження полягає в тому, щоб розкрити, проаналізувати і узагальнити педагогічні положення С.Русової.

Виходячи з об'єкту, предмету та мети дослідження, були поставлені такі завдання:

- виявити етапи творчої діяльності С.Русової, в процесі яких формувалися її педагогічні погляди;
- узагальнити і дати характеристику теоретичних та методичних основ навчання і виховання дітей в педагогічній концепції Русової;
- розкрити шляхи поширення педагогічних ідей С.Русової та визначити її роль і місце в історії розвитку вітчизняної педагогіки;
- розробити методичний посібник для викладачів і студентів педагогічних вузів.

Методологічну основу дослідження складають діалектичні положення про взаємозв'язок біологічного і соціального в розвитку особистості, соціальну обумовленість навчання та виховання дитини у процесі активної творчої діяльності, діалектичні принципи взаємозалежності, об'єктивності, конкретно-історичного підходу до вивчення педагогічних явищ.

Методи дослідження: історичний, логічний аналіз; метод класифікації та узагальнення, індукції й дедукції, синтезу, змістовний аналіз; аналіз архівних матеріалів, вивчення історичних документів, спогадів сучасників і дослідників педагога та членів її родини; використовувався порівняльний метод, що допоміг виявити специфічності педагогічної системи С.Русової.

Дослідження велося протягом 1991-1994р.р.

На першому етапі /1991-1992р.р./ основна увага була зосереджена на виборі й обґрунтуванні проблеми дослідження, визначенні

його об'єкту, предмету, мети, завдань. Вивчалася історична, педагогічна та психологічна література, була розроблена методика дослідження.

На другому етапі /1992-1994р.р./ здійснювався аналіз праць С.Русової, їх теоретична інтерпретація та оформлення результатів дослідження.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується опорою на принципи історизму, об'єктивності, науковим аналізом широкої фактологічної бази в порівняльно-історичному, логічному та проблемному аспектах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому розкрита розроблена С.Русовою концепція безперервної національної освіти та виховання, її погляди на формування загальнолюдських цінностей особистості; реформаторська і новаторська суть дидактичних ідей педагога. У дисертації виділені етапи життя і діяльності С.Русової, проаналізовані світоглядні засади педагогічних поглядів просвітительки.

Теоретичне значення полягає в тому, що виявлені в результаті дослідження педагогічні положення, ідеї, висновки С.Русової, становлять новий матеріал для історії педагогіки України, визначають її місце і роль в розвитку вітчизняної педагогічної думки.

Особистий внесок автора. Вперше здійснено цілісний аналіз теорії і практики навчання та виховання дітей в педагогічній концепції видатного українського педагога С.Русової.

Практичне значення роботи полягає в тому, що сформульовані в результаті дослідження ідеї та висновки можуть бути джерелом інформації для дослідників, викладачів і студентів, вчителів при вивченні історії педагогічної думки України. Концепція безперервного національного виховання С.Русової включає такі положення, які

можуть використати вчителі початкових класів, вихователі дитячих садків, викладачі та студенти педагогічних вузів, працівники органів народної освіти при реалізації Державної національної програми "Освіта" / "Україна ХХІ століття" /.

Положення, що виносяться на захист:

1. Обґрунтування етапів розвитку новаторської педагогіки С.Русової, яка формувалася під впливом ідей народної філософії, педагогіки, психології та реформаторської світової педагогіки.

2. Концепція національного виховання С.Русової є якісно новим явищем у розвитку теорії і практики формування активної, творчої особистості в Українській педагогіці.

3. Система безперервної національної освіти в педагогічній спадщині С.Русової.

4. Висновки про актуальність та життєвість ідей С.Русової в умовах розбудови сучасної української національної освіти та виховання.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалися шляхом публікації праць, виступів з доповідями та науковими повідомленнями на 3-х республіканських, 14-ти обласних та регіональних науково-практичних конференціях та семінарах.

На основі результатів дослідження автором прочитаний цикл лекцій на тему "Педагогічні погляди С.Русової".

Результати дослідження знайшли відображення у навчально-методичному посібнику "Педагогічні ідеї С.Русової" /1993/.

Структура роботи. Результати дослідження систематизовані та узагальнені в дисертації, яка складається з вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури та додатків.

Основний зміст роботи.

У вступі обгрунтована актуальність проблеми, визначені об'єкт, предмет, мета, завдання дослідження; характеризуються методи, етапи роботи; розкриваються вірогідність, наукова новизна, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, формулюються основні положення, що виносяться на захист, показано апробацію і впровадження результатів дослідження.

У першому розділі "Громадсько-освітня і педагогічна діяльність С.Русової" розкриті етапи життя і діяльності видатного українського педагога в їх історико-соціальної обумовленості, з врахуванням неповторної індивідуальної своєрідної особистості педагога.

Узагальнюючи й аналізуючи життєвий та творчий шлях українського педагога, ми виділяємо три головні етапи громадсько-освітньої і педагогічної діяльності С.Русової:

1-й дореволюційний – який включає становлення С.Русової як громадського діяча, педагога.

У 1872 році вона увійшла в Українську громаду де проводила значну культурно-освітню роботу: організовувала недільні школи, пропагувала і видавала твори української літератури, вивчала народну творчість, побут, звичаї, збирала фольклор. Великий вплив на формування світогляду Софії мали родини Лисенків та Старицьких. Взірцем честі, гідності, національної свідомості був М.Драгоманов і члени "Громади", а також О.Русов. У цей період С.Русова велику увагу приділяла самоосвіті, вивчала класиків світової педагогіки, психології, медицини.

Формування її як педагога, визначення політичних поглядів припало на кінець XIX початок XX століття, коли в Україні, як і в Росії в цілому, зав'язувався складний вузол суспільного життя: загострення соціально-економічних відносин, посилення соціального,

політичного і національного гноблення і, водночас, зростання революційної боротьби трудящих мас, активізація соціально-визвольного руху.

С.Русова включається в революційну боротьбу, але не залишає культурно-просвітницької роботи. З 1878 року С.Русова поринула в громадсько-політичні справи: збирала гроші для арештованих політичних в'язнів, видавала і переховувала заборонену літературу. Протягом 1878-1900 років С.Русову п'ять разів заарештовували. У різних містах, де жили Русови, вона організовувала дитячі садки, недільні школи, народні читальні, проводила широку просвітницьку роботу. Цей ранній період практичної педагогічної діяльності мав для Русової велике значення. Приватна педагогічна практика, вивчення педагогічної літератури були тією школою, яка дала їй змогу пізніше розгорнути велику освітню і педагогічну діяльність.

В роки глибокого занепаду культурного життя С.Русова займається літературною роботою. Працюючи головою відродженого товариства "Общество грамотности" у Харкові, вона видає свої перші нариси "Виховник Г.С.Сковорода" /1894/, "Біографія К.Ф.Квітки-Основ'яненка" /1894/ та інші.

У цей період С.Русова в журналах "Русская школа", "Русская мысль" почала писати свої перші педагогічні статті, де аналізувала питання творення національної системи виховання як українського, так і інших народів Росії, а саме: "Про націоналізацію української школи колись і тепер" /1905/, "Перші кроки до націоналізації народної освіти на Україні" /1907/, "Хроніка національної школи різних народів Росії" /1908/ та ін.

У 1910 році С.Русова стає співредактором педагогічного журналу "Світло" /1910-1914р.р./. Як один з основних дописувачів, значну увагу зосереджує на проблемі творення національної системи

виховання й навчання. Зі сторінок журналу вона знайомить педагогічну громадськість із здобутками світової педагогічної думки, систематично робить огляд російських журналів, подій в учительському житті та праць відомих педагогів /"Дитячий сад на національному ґрунті" /1910/, "Просвітний рух на Україні в 60-х роках" /1911/, "До сучасного становища народного учителя" /1912/, "П.Лесгафт і його педагогічні ідеї" /1912/ та ін. У Комерційному інституті працювала викладачем французької мови /1910-1911р.р./. У Фребелівському інституті викладала курс дошкільного виховання /1911-1919р.р./.

2-й період – громадсько-освітня і педагогічна діяльність С.Русової за часів Української Народної Республіки.

У даній частині розділу ми аналізуємо теоретичну і практичну спадщину національної школи України того періоду. Відомо, що позитивний досвід минулого замовчувався або висвітлювався спотворено, був надійно захований у спецфонді Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України /донедавна Центральний державний архів Жовтневої революції вищих органів державного управління України/.

У лютому 1917 року С.Русова стала членом Центральної Ради, увійшла до складу Міністерства освіти Української Республіки і очолила два відділи – позашкільної освіти та дошкільного виховання. Вона рішуче втілювала в життя гасло: "Українізація народної освіти, всіх освітніх організацій". У найкоротші терміни С.Русова розробляє концепцію Українського дитячого садка, яку виклала потім у праці "Дошкільне виховання" /1918/. Завдяки зусиллям С.Русової у цей складний та насичений подіями час у галузі суспільного дошкільного виховання здійснювалася послідовна політика. Головним завданням відділу вона ставила організацію дошкільного семінару для

поширення освіти в Україні та підготовці працівників дошкільного виховання. В січні 1918 року вона законодавчим порядком вирішила питання про загальне обов'язкове дошкільне виховання дітей.

При активній участі С.Русової було розроблено концепцію української національної школи, накреслено план широкої українізації, укладено підручники, програму для початкової школи. У цей же період створено Всеукраїнську вчительську спілку, яку очолила С.Русова, проведено два професійних учительських з'їзди, декілька нарад, семінарів. Вона продовжує працювати у Фребелівському педагогічному інституті, де у квітні 1917 року організує курси з підготовки фахівців для роботи в українських і єврейських яслах, дитячих садках, притулках. Восени 1917 року з її ініціативи поряд з російським відкрито українське відділення, яке С.Русова і очолила. Були накреслені плани про відкриття українських гімназій в містах України, складено навчальні плани, однак вони не були реалізовані.

Після встановлення Радянської влади С.Русова у складі Міністерства освіти разом з Центральною Радою переїздила спочатку до Житомира, потім – до Полтави, далі – до Катеринослава. Вона не залишала своєї роботи: укладала плани позашкільної освіти, підтримувала місцеві філії "Просвіти", організувала притулки для дітей-сиріт, працювала у госпиталі, очолювала Червоний Хрест. За часів гетьманату С.Русова продовжувала працювати в Міністерстві освіти, але виступала в опозиції, оскільки вважала "москофільську" політику, яку проводив Скоропадський, зрадою українській справі.

1 липня 1918 року було засновано Кам'янець-Подільський університет, де С.Русова працювала лектором педагогіки. В кінці 1919 року вона вийшла зі складу Міністерства освіти і ні в другій, ні в третій евакуації участі не брала. С.Русова не прийняла запрошення

більшовицького уряду до співпраці, бо не вірила в те, що всі ті заходи, що накреслювалися Наркомом освіти України, будуть сприяти справі відродження Української системи виховання. Своїх національно-патріотичних переконань вона не змогла зректися. У 1921 року емігрувала за кордон. Другий період був плідним у науковому відношенні. С.Русова написала понад 15 робіт, що узагальнювали і пропагували її досвід. Найважливішими серед них є: "Націоналізація школи" /1917/, "Нова школа"/1917/, "Методика початкової географії" /1918/, "Дошкільне виховання"/1918/, "Позашкільна освіта, засоби її проведення" /1918/, "В дитячому садку" /1919/ та інші.

У цей же час тричі перевидавався "Український буквар" /1917, 1918, 1919/, тричі "Початкова географія" /1918/. На допомогу вчителю надруковані "Методика початкової географії" /1918/, "Початковий підручник французької мови для самонавчання і перших класів гімназії" з французько-українським словником.

3-й період – еміграція. У Чехословаччині С.Русова розгорнула громадсько-просвітницьку і педагогічну діяльність, що відіграла значну роль у культурному розвитку українців, які з тих чи інших обставин опинилися на чужині.

В Українській Академії вона викладала французьку мову. Під її керівництвом був організований притулок для дітей емігрантів, яким вона керувала протягом п'яти років. З метою поширення педагогічних знань С.Русова заснує у Празі Український педагогічний інститут, де працює професором педагогіки, розробляє власні програми, підручники.

З 1922 по 1927 роки у різних видавництвах були надруковані основні педагогічні роботи С.Русової, серед них: "Географія. Західна Європа. Позаєвропейські краї" /1922/, "Нова школа соціального

виховання " /1924/, "Дидактика" /1925/, "Нові методи дошкільного виховання " /1927/ та інші.

Педагогічну працю С.Русова постійно поєднувала з громадською роботою, що була пов'язана з опікою над жіноцтвом, юнацтвом та дітьми. Вона очолювала жіночу Українську Раду. Брала участь у Всесвітніх жіночих конгресах в Гаазі, Женеві, Відні, Копенгагені.

Ідейні переконання С.Русової не залишалися незмінними протягом всієї багаторічної громадської і педагогічної діяльності. Вони модифікувались із зміною соціально-політичних обставин життя від лібералізму до революційного народництва, і потім, - до реформаторської культурно-освітньої роботи - така еволюція її ідейно-політичних поглядів.)

У другому розділі - "Педагогічні погляди С.Русової" - розкривається суть теоретико-методологічних основ її педагогічних поглядів.

У першому параграфі проаналізована концепція національної освіти і виховання С.Русової. Над концепцією національного виховання С.Русова працювала багато років, це була основна ідея і тема, що поєднувала в собі більшість її праць. Серед них: "Націоналізація дошкільного виховання" /1917/, "Націоналізація початкової школи на окраїнах Росії" /1918/, рукописи: "Освіта на Україні", "Національна школа у різних народів" /1927/ та багато інших.

С.Русова стояла на позиції демократизації освіти українців, поширення знань серед народу. Освіту вона розглядала як засіб соціального прогресу і національного визволення. Русова спрямувала свої зусилля на виховання патріотичної, національної самосвідомості серед народу України, на утвердження думки, що простий народ є носієм національної свідомості.

В основі ідеї національного виховання С.Русової лежить думка про те, що українці, як і інші народи, повинні мати школу з рідною мовою навчання і побудовану у відповідності з потребами і національними традиціями народу. Тільки така школа, на її думку, здатна підняти національну свідомість і гідність народу.

Концептуальне осмислення характеру національної школи і виховання, сутність національної системи С.Русової розвивається в основних наукових поняттях: національне виховання, національна система освіти, національний світогляд, національна самосвідомість і свідомість та ін. Тільки завдяки національному вихованню, на думку педагога, у дітей реалізуються природні нахили, формується національний склад мислення, психіки, національний характер і світогляд. Отже, йдеться про необхідність систематичного і цілеспрямованого виховання національного типу особистості. Цим досягається духовна єдність поколінь, наступність національної культури і безсмертя нації.

С.Русова розглядала національну систему виховання в динаміці, вказувала, що національне виховання, постійно розвиваючись, поглиблюється, збагачується новим змістом, формами і методами впливу на підростаюче покоління.

В національну систему виховання вона включала компоненти, що відповідали культурно-історичним здобуткам нації, перспективам національного розвитку, загальнолюдським цінностям та характеризувалися єдністю, цілісністю і взаємозв'язком. Виходячи з цього, С.Русова національне відродження України органічно пов'язувала з розвитком національної системи виховання на всіх її ланках: родина-дитячий садок-школа-вищі навчальні заклади-позашкільна освіта.

Її система – це педагогіка дії, що спирається на потенційні сили дитини, працю, життєвий досвід, соціальне оточення.

Формування особистості С.Русова розглядає як безперервний процес, який має свої особливості і закономірності в кожному віковому періоді.

За концепцією С.Русової, на формування особистості в єдності впливають три фактори – спадковість, виховання і оочення. Тому вона велику увагу приділяла створенню такого виховуючого середовища, яке б сприяло розвитку у дітей національних почуттів. Ідеї С.Русової визначають і такий принцип побудови концепції дошкільного виховання, як органічне поєднання народної педагогіки з новітніми дослідженнями у галузі вікової психології, відродження традицій, що створює відчуття перспективи. Прогресивні елементи світогляду С.Русової проявилися в її глибокому співчутті і гуманному ставленні до тих народів, що, як і українці, зазнали національного і соціального гноблення. У розділі проаналізовані погляди С.Русової на проблеми національної школи не тільки в Україні, але й багатьох інших народів, зокрема, євреїв, білорусів, бурятів, вотяків, чувашів, та ін. Вона виступала за розвиток національної освіти народів, які проживали не тільки в Росії, але і в Югославії, Індії, Болгарії, Чехії, Польщі та інших країнах.

В ході дослідження встановлено, що теоретичні принципи побудови системи національної освіти С.Русової мають загальнокультурне значення. Вони можуть бути покладені в основу розбудови національних типів шкіл і дошкільних закладів, для тих народів, які проживають в Україні, – для росіян, поляків, євреїв, болгар, угорців, румунів, литовців та інших народів.

В педагогічній спадщині С.Русової ми знайшли багато цікавих актуальних і сьогодні думок відносно формування загальнолюдських

цінностей особистості. Стрижнем виховної системи С.Русової є духовність українського народу, його матеріальна культура, які становлять загальнолюдські цінності.

Рідна мова, культура, наука, духовність та кращі здобутки культури народів України становлять основний національний та загальнолюдський зміст освіти і виховання дитини в педагогічній спадщині С.Русової.

У розділі проаналізовані основні компоненти загальнолюдських цінностей особистості, що формуються в процесі виховання, а саме: національний характер, національна психологія, мораль, естетика, національна ідеологія, свідомість і самосвідомість. Ці ідеали пропонувала С.Русова, аналізуючи сутність і зміст системи національного виховання.

Щоб зробити суспільство справедливим, вона вимагала втілення в життя просвітительської ідеї морального вдосконалення, що займає значне місце в її суспільно-політичних поглядах. Педагог висловлювала велику впевненість у тому, що моральне виховання є вирішальним засобом ліквідації соціальної несправедливості, паразитизму, вироблення характеру людини.

Патріотизм, доброту, людяність, вимогливість С.Русова визначала вирішальними властивостями характеру, в яких проявляються ставлення до колективу та окремих людей. Крім цих властивостей вона радить розвивати у дітей працелюбство, сумлінність, відповідальність, охайність, а також скромність, повагу до старших, гордість та доброзичливе ставлення до інших людей.

Ідея виховання у колективі – одна з провідних у спадщині С.Русової. Тільки у колективі, на думку педагога, формуються такі якості особистості, як воля, мужність, цілеспрямованість.

Надзвичайно цінною є точка зору Русової щодо первинних колективів у формі різноманітних угруповань, організацій, в яких цінуються такі моральні якості, як чесність, мужність, фізична вправність та ін. Моральне виховання С.Русова не обмежує лише теоретичними порадами, але і ставить в залежність від соціально-національного життя, суспільних взаємовідносин.

Велику увагу С.Русова приділяла праці як засобу, що сприяє формуванню особистості, розумовому, моральному, естетичному й фізичному розвитку, творчим здібностям дитини.

С. Русову цікавили також і проблеми фізичного виховання дітей. Правильний фізичний розвиток вона справедливо розцінювала як запоруку успішного розвитку інтелектуальних сил дитини, як одну з найголовніших умов гармонійного розвитку особистості, пропонує ряд фізичних вправ.

Особливе місце у дисертації (приділяється аналізу дидактичних поглядів С.Русової: визначенню суті навчального процесу, його мети, функцій, змісту, принципів, методів і форм організації навчання. С.Русова розрізняла такі поняття: навчання, учіння, освіта, інтелектуальний розвиток. У розділі проаналізовані психічні й практичні відтінки цих дидактичних термінів, їх відмінності.

Через всю педагогічну спадщину С.Русової проходить глибока віра в потенційні можливості дитини. Вона постійно підкреслювала, що навчання – це пробудження, спонукання й розвиток усіх розумових здібностей дитини.

Вихідною точкою процесу навчання Русова вважала дитину, а кінцевою метою – підготовку з учня діяльного громадянина. Важливими ознаками процесу навчання у С.Русової є орієнтація на засвоєння дитиною набутого суспільством соціального досвіду, що вимагає спільної діяльності учнів, вчителів та самостійної активної

навчальної діяльності /інтелектуальної і практичної/ суб'єкта навчання.

Основними результатами процесу навчання вона вважала: засвоєння знань про рідний народ, батьківщину, все людство; формування дисципліни мислення, розвиток культури і здібностей; розвиток моральності і формування соціальних знань; виховання відповідальності; задоволення від учіння і від спілкування з ровесниками.

С.Русову можна віднести до послідовників передової прогресивної дидактики Я.Коменського, А.Дістервега, К.Ушинського в питанні визначення принципів і методів навчання.

У розділі докладно проаналізовані основні дидактичні принципи С.Русової: наочності, активності і свідомості, посиленості, послідовності і систематичності, ґрунтовності, врахування індивідуальних особливостей.

В системі методів навчання, які пропонувала педагог, ми виділили декілька класифікацій, а саме:

1. За характером мислення – індуктивні /аналізу/, дедуктивні /синтезу/ і генетичні.

2. За джерелом знань – виклад вчителя, бесіда, робота з книгою та інші.

3. За характером роботи – наочні методи, практичні методи, досліди, експерименти, виконання творчих робіт, гра, драматизація, праця тощо.

Педагог диференціює застосування методів навчання в залежності від віку дитини. Організований таким чином навчально-виховний процес буде спрямований на задоволення потреб кожної окремої дитини. Ця ідея Русової проходить через всю педагогічну спадщину.

Зміст навчання вона не обмежувала тільки завданнями озброєння учнів системою знань і розумового розвитку. Навчання педагог розглядала як могутній виховуючий засіб.

Вихідним положенням концепції С.Русової щодо змісту освіти можна вважати важливу функцію навчання – передачу молодому поколінню змісту соціальної культури для її збереження і розвитку. Виходячи з цих положень С.Русової, в роботі проаналізовані такі елементи змісту освіти: знання, творча діяльність, емоційно-ціннісне ставлення дитини до знань і умінь.

С.Русова робить спробу дати наукове обґрунтування визначенню змісту навчання, визначає системоутворюючі навчальні дисципліни, пропонує інтегровані курси: так в перших двох класах такою дисципліною є знайомство з рідним краєм, рідною місцевістю. Ця навчальна дисципліна могла б об'єднати, на її думку, вивчення рідної мови, рідної народної поезії, географії, історії краю у вузькому значенні слова. Арифметика, географія додаються як засоби до загального ознайомлення з площею, числами, формами рідного краю.

Системний аналіз всіх педагогічних робіт С.Русової показав, що вона асимілювала не тільки досвід західноєвропейської і сучасної їй української народної школи, але і намагалася реформувати його згідно новаторських поглядів та переконань.

Критичне ставлення С.Русової до традиційної школи спонукало її до пошуку альтернативних підходів до процесу виховання, вивчення всіх існуючих на той час прогресивних ідей і поглядів на суть дитини та шляхів її формування. С.Русова була прихильником теорії “нового виховання”. Слідом за О.Декролі, О.Паркхерст, Е.Клапаредом С.Русова поставила в центр своїх педагогічних пошуків дитину, зосередила увагу на виявленні механізму активності дітей, їх інтересів та потреб.

Свою виховну систему вона будувала з опорою на досвід, індивідуальні і вікові особливості дітей, намагалася розвивати внутрішні мотиви у дитини до діяльності різного роду.

С.Русова при будь-яких формах організаційного аспекту навчання вирішальну роль відводила вчителю і покладала на нього відповідальність за рівень розвитку навчання дитини. Вчителю вона відводила не політичну, а культурно-виховну роль. У розділі розкрито погляд педагога на вимоги до вчителя, проаналізовані форми навчального процесу: індивідуальне навчання, методику О.Декролі, Дальтон-плану.

С.Русова була зацікавлена в тому, щоб нові методи О.Декролі та Дальтон-плану були широко застосовані у практиці роботи шкіл України, тому таку форму організації навчання як урок, вона розглядала не як пасивне сприймання поданого вчителем матеріалу, а як активну форму, коли учні власною, самостійною, творчою працею досягають поставленої мети уроку при допомозі вчителя.

У висновках узагальнено результати дослідження.

1. Дослідження показало, що С.Русова є видатною просвітителькою, організатором освіти, українським педагогом, основоположником української дошкільної педагогіки. Вона одна з перших в історії української педагогіки не тільки пропагувала, але і практично втілювала в життя ідею національного виховання, розробила оригінальну концепцію українського національного дитячого садка та нової за змістом, єдиної національної /трудової/ школи.

Творчість С.Русової цілком відповідає назрілим потребам перебудови системи освіти України і була підпорядкована розв'язанню найголовніших соціально-педагогічних завдань.

2. Дослідження проводилось шляхом контекстуально-ситуативного аналізу багатьох джерел теоретичної спадщини С.Русової, конкретних соціально-економічних умов, в яких вона жила і працювала, індивідуальності її постаті, а також аналізу фактів та явищ педагогічної науки того часу.

3. Історико-педагогічний аналіз праць С.Русової дозволив виявити такі теоретико-методологічні основи її педагогічних поглядів, як філософську ідею націоналізації як основного стрижня навчання й виховання підростаючого покоління, природне /життєве/ виховання, повернення до основоположних загальнолюдських цінностей. Ідейно-соціальні, радикальні погляди і позиції С.Русової виявилися у прихильності ідеям соціальної справедливості, відстоюванні ідеї інтернаціонального виховання, загально-гуманістичних цінностей, а також у впровадженні в життя ідей новаторської педагогіки кінця XIX – початку XX століття. В центрі педагогічної ідеї С.Русової – формування творчої, активної особистості з глибокими громадянськими якостями: національною свідомістю, гідністю, волелюбністю, силою волі, палким патріотизмом, працелюбністю, високою моральністю тощо.

Вивчення багатьох теоретичних праць С.Русової дало основу для висновку про те, що вона розробила і практично здійснила комплексний підхід до виховання підростаючого покоління, який характеризується взаємозв'язком всіх його компонентів, що базуються на єдиних загальнотеоретичних та загальнометодичних принципах, сформульованих нею.

В ході дослідження встановлено, що філософське осмислення С.Русовою проблеми виховання несе в собі новаторські ідеї, а саме: вона вперше в Україні пропагувала ідею єдиної національної /трудової/ школи; виступала діяльним поборником впровадження в

практику роботи шкіл таких методів навчання, які стимулюють активність, самодіяльність, творчість особистості; намагалася поєднати класно-урочну систему з новими на той час формами організації навчання /Дальтон-плану, методика О.Декролі, М.Монтессорі та інших/.

С.Русова була автором перших підручників з географії і французької мови в Україні.

4. Дослідження показало, що творчість С.Русової є внеском у скарбницю передової педагогіки не тільки українського, але й білоруського, єврейського, бурятського, калмицького та інших народів в їх турботах за розбудову нової школи. Проте ідеї педагога втілені сьогодні в практику поки що небагатьох дитячих садків та шкіл України, оскільки її творчість з різних причин ще не стала здобутком педагогічної громадськості.

Вивчення педагогічної спадщини дозволяє нам зробити висновок про необхідність популяризації ідей С.Русової, видання її творів в Україні та широкого впровадження її порад в практику навчальних закладів України.

5. В педагогічній концепції С.Русової є деякі положення, які ми можемо характеризувати як данину тому часові, а саме: недостатньо критичне ставлення до педагогічних інновацій початку ХХ століття, переоцінка ролі інтересу в навчальному процесі, підтримка прихильників теорії педоцентризму; певні протиріччя в погляді на динаміку розвитку моралі, заперечення будь-якого примушення у вихованні. Сюди можна віднести і намагання педагога обмежити роль вчителя лише культурно-виховною функцією. Проте все це ні в якій мірі не зменшує значення творчості С.Русової. Навпаки її ідеї дають можливість творчого і критичного їх переосмислення.

6. Наше дослідження не могло досягнути всіх сторін педагогічної спадщини С.Русової, так як ми намагались охопити основні концептуальні положення її системи. Тому поза увагою залишились деякі суттєві аспекти її педагогічної теорії, а саме: оригінальна методика навчання читанню, письму, рахунку, навчання предметам природничого циклу, ідеї організації середньої і вищої освіти та інші. Вони можуть стати предметом дослідження в подальшому творчому вивченні педагогічної спадщини С.Русової.

Основні положення роботи відображені у таких публікаціях:

1. До питання про вивчення педагогічної спадщини С.Русової в курсі історії педагогіки. // Освіта і незалежна Україна: Тези доповідей міжвузівської наукової конференції. – Рівне, 13-14 листопада 1991: – с.38-40.

2. Проблеми соціологізації особистості дитини в педагогічній спадщині С.Русової. // Соціологізація особистості як проблема національної освіти. Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції: – Ніжин, 14-15 травня 1993. – с.64-65.

3. Проблема українізації освіти в педагогічній спадщині С.Русової. // Українознавство і гуманізація освіти. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції: – Дніпропетровськ, 19-21 травня 1993. – с.126.

4. Педагогічні ідеї С.Русової. Методичні рекомендації. – Ніжин, 1993. – с.21.

5. Проблеми національної освіти в педагогічній спадщині С.Русової. // Розвиток проблем психолого-педагогічної науки в науково-технічній творчості молоді. Збірник наукових праць студентів, аспірантів, докторантів. – Київ, 1993. – с.208-210.

Пинчук И.Н. Просветительская деятельность и педагогические взгляды С.Русовой. Рукопись на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – теория и история педагогики, Украинский государственный педагогический университет им.М.Драгоманова, Киев, 1994.

Проанализированы и систематизированы педагогические взгляды С.Русовой на сущность, содержание, принципы, формы, средства и методы обучения и воспитания детей. Установлено, что С.Русова впервые в истории украинской педагогики пропагандировала и воплощала в жизнь идею национального воспитания. Она разработала оригинальную концепцию украинского национального детского сада и новой по содержанию единой национальной школы.

Pinchuk I.N. Educational activity and pedagogical views of S.Rusova. Manuscript for master's degree of pedagogical science competition in speciality 13.00.01 – theory and history of pedagogics. The Ukrainian State Pedagogical University named after M.Dragomanov. Kiev 1994.

The pedagogical views of S.Rusova on the essence, the content, principles and forms, means and methods of teaching and upbringing of children are analyzed and systematized in this work. It has been established that S.Rusova for the first time in the history of Ukrainian pedagogics propoganded and implemented the idea of national upbringing. She elaborated original conception of Ukrainian national nursery school and new in content Ukrainian national comprehensive school.

Ключові слова: національна школа, загальнолюдські цінності, рідна мова, індивідуальність, принцип природовідповідності, єдина діяльна школа.

Підписано до друку 17.XI.94. Формат 60x84/16
Папір розмнож.апаратів. Об'є.друк.
Умовно-друк.арк.1,6. Обліково-видавн.арк.0,8.
Замовл. 97. Тираж 100 прим.
Ротапринт НДІ ім.М.В.Гоголя
м.Ніжин, Крапив"янського, 2.

385388

78 31.545
AB 31.545